

Tiszteletkőr

Történeti tanulmányok
Draskóczy István egyetemi tanár
60. születésnapjára

Dreslarczyk István

Tiszteletkőr

Történeti tanulmányok
Draskóczy István egyetemi tanár
60. születésnapjára

Budapest, 2012

Szerkesztette:

Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András

A kötet megjelenését az ELTE Bölcsészettudományi Kar támogatta

© A tanulmányok szerzői, 2012

© A kötet szerkesztői: Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András

© Bella Katalin

ISBN 978 963 312 095 8

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: Hunyady András, ügyvezető igazgató

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Nyomdai munkák: Multiszolg Bt.

Tipográfia: Anders Tibor

Borítóterv: Váraljai Nóra

Tartalom

Tabula Gratulatoria	11
Rövidítésjegyzék	13
Köszöntők	
<i>Borsodi Csaba</i>	
Draskóczy István 60 éves	19
<i>Bertényi Iván</i>	
„Nihil utilius sale et sole”. A hatvenesztendős Draskóczy István köszöntése	21
Politikatörténet	
<i>Pálóczi Horváth András</i>	
Nomád betörések Magyarországra a 10–11. században	27
<i>Bárány Attila</i>	
Anglia királya és a morvamezei csata.....	39
<i>Zsoldos Attila</i>	
Rátót nembéli Domokos nádor megyéi	47
<i>C. Tóth Norbert</i>	
Nádorváltások a Zsigmond-korban (1386–1437). Az 1439. évi 2. tc. nyomában	53
<i>E. Kovács Péter</i>	
Zsigmond király milánói koronázása	67
<i>Teke Zsuzsa</i>	
Mátyás és Firenze	85
<i>Fedeles Tamás</i>	
Újlak ostroma (1494)	97
<i>Péterfi Bence</i>	
Az 1491. évi pozsonyi béke kiskapui. Egy cseh zsoldoskapitány, Jan Zvolský alsó-ausztriai birtokszerzése	105
<i>Horn Ildikó</i>	
Egy különleges születésnap ajándék. János Zsigmond és az 1564. évi tordai országgyűlés	117
<i>Honvári János</i>	
Lépni vagy nem lépni? Egy meghiúsult magyarországi kísérlet a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozás ügyében (1966–1967)	125

Gazdaság és kereskedelem*Keglevich Kristóf*

A garamszentbenedeki bencések és Újbánya polgárai a 14. század közepén..... 137

Simon Zsolt

Az erdélyi szászok adói Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt 145

Nikolicza Erika

Boroszló és Görlitz lehetséges szerepe a budaiak magdeburgi joggal való megismerkedésében 155

Arany Krisztina

Magyarországi hitelezésre vonatkozó adatok az 1427. évi firenzei Catastóban..... 165

Kenyeres István

A bányakamarák szerepe a Magyar Királyság jövedelmeiben a 15–16. században..... 177

Gecsényi Lajos

Egy budai polgár adóssági pere a birodalmi kamarai bíróság előtt (1519–1533) 189

Bessenyei József

Szeged, Várad, Debrecen, Nagyszombat. Változások a Magyar Királyság kereskedelmi rendszerében Mohács után, különös tekintettel a hitelezésre..... 199

Buza János

Ódutka – jó dutka. Adalék a 16–17. századi pénzforgalom történetéhez 207

Pap Ferenc

A só harmincadolása Kolozsváron (1599–1637) 217

R. Várkonyi Ágnes

Sónk és kenyérünk. A Rákóczi-kori sóbányászatról és sókereskedelemről 223

A város és világa*Nagy Balázs*

William FitzStephen a 12. századi Londonról 239

Szende László

Esztergom kézművessége a tatárjárás idején 245

Tringli István

Sátoraljaújhely első kiváltságai 251

Spekner Enikő

„Egy és ugyanazon szabadság alatt”. Két város, egy kiváltságlevél: a pesti kiváltságlevél szövevényes története 261

Weisz Boglárka

Egy hamis oklevél nyomában. A nagyszombatiak 1267. évi kiváltságlevele 271

Font Márta

A monostor mint településformáló tényező. Adalékok a középkori Pécsvárad történetéhez 277

<i>Petrovics István</i>	
A középkori Pécs idegen származású polgárai	283
<i>György Székely</i>	
Les droits des hôtes « Latins » et « Saxons » dans les autonomies urbaines et territoriales de la Hongrie médiévale	293
<i>Skorka Renáta</i>	
Pozsony a bécsi közvetítőkereskedelem árnyékában	301
<i>Csukovits Enikő</i>	
Emlékezés élőkről és holtakról. Miskönyv-használat és polgári vallásosság	311
<i>Majorossy Judit – Szende Katalin</i>	
Libri civitatum. Városkönyvek a középkori Magyar Királyság közigazgatásában	319
<i>Valter Ilona</i>	
Késő középkori szőlőművelés írott és tárgyi emlékei Pásztó mezővárosban	331
<i>Szabó Péter</i>	
Várad, a három részre hullt Magyarország virtuális fővárosa. Egy oklevél olvasatai	341
<i>Rüsz-Fogarasi Enikő</i>	
A fejedelemségkori Beszterce polgárainak öröklési tendenciái	349
<i>J. Újváry Zsuzsanna</i>	
A kétféle nemesség kérdése Kassán a 16–17. században	361
<i>Bariska István</i>	
Presztízspér az Esterházyak és Kőszeg között (1699–1737)	371
<i>Dubniczky Zsolt</i>	
A pesti Festetics-palota. Egy 19. századi főúri rezidencia kialakulása	381
Vár és vidék – társadalom	
<i>Feld István</i>	
Az Árpád-kori Magyarország püspöki székvárainak kérdéséhez.....	395
<i>Nógrády Árpád</i>	
Három Sáros megyei birtokról	407
<i>Horváth Richárd</i>	
Mitől vár a vár? Márkusfalvi Máriaissy István várépítési kísérlete 1507-ben	421
<i>Neumann Tibor</i>	
Régi genealógiai legendák nyomában. Szapolyai István nádor házasságai, leányai és leánytestvérei	431
<i>Pálosfalvi Tamás</i>	
Dobrukucától Kőaljáig. Egy konfliktus és háttere a Jagelló-kori Magyarországon	439
<i>Kelényi Borbála</i>	
Kanizsai Dorottya végrendelete és társadalmi kapcsolatai.....	451
<i>Glück László</i>	
Egy sókamurai hivatalnok a 16. század közepén: Szigeti Szabó György deák	459

Művelődés és műveltség*Sz. Jónás Ilona*

Venantius Fortunatus utazása Itáliából Galliába a 6. század első felében 473

Bubnó Hedvig

A zene a lélek felemelője. A zoltározási gyakorlat és a lelki fejlődés összefüggései a clunyi szerzetességben 481

*Molnár Péter*Limoges-i János: *Morale somnium Pharaonis*. Egy „uralkodótükör” vélelmezett magyar vonatkozásai és valódi jelentősége 491*Körmendi Tamás*

A „varasdi jelenet” kritikája. Megjegyzés Imre király és András herceg trónviszályának történetéhez 503

Csákó Judit

Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz 515

Somogyi Szilvia

Megjegyzések egy 1298-as egyházi bírósági per margójára 527

Blazovich László

A szomszédjog intézménye a középkori jogkönyvekben 537

Solymosi László

A hiteleshelyek számának alakulása a 14–15. században 545

Vadas András

A nyulak-szigeti apácakolostor és a Duna 561

Mikó Gábor

Mátyás király „krónikás könyve” egy 16. századi törvénygyűjtemény margóján. Megjegyzések a Thuróczy-kódex történetéhez..... 573

Veszprémy László

A Képes Krónika és Anonymus kéziratának utóéletéhez 587

G. Etényi Nóra

Thököly Imre és az európai politika szerencsekereke 597

Hanny Erzsébet

A budai zsidók levele 607

Kalmár János

Bécs a 18. század közepének magyar látogatói szemével 617

Historiográfia*Ferenc Makk*

De l'État de Saint Étienne..... 625

*Thoroczkay Gábor**Clio bűvöletében* – egy középkorkutató szemszögéből 639

<i>Ress Imre</i>	
Thallóczy Lajos középkori délszláv okmánytárainak keletkezéséhez	647
<i>Érszegi Géza</i>	
„minálunk majd nem büntetésnek tartják a levéltári szolgálatot” – Pauler Gyula 1874–1875. évi külföldi tanulmányútjának tanulságai	657
<i>Vörös Boldizsár</i>	
„A történelem veszedelmei” és a történészek stratégiái. Néhány sajátos eljárás a szakmai eredmények közreadásánál az 1949–1989 közötti magyar történettudományban	665
Draskóczy István publikációinak jegyzéke (1975–2011)	673
Köszönetnyilvánítás	687

TABULA GRATULATORIA

Almási Tibor	Kovács Eszter	Prokopp Mária
Altmann Júlia	Kovács Zsuzsanna	Rácz György
B. Nyékhelyi Dorottya	Kövér György	Sághy Marianne
Bak Borbála	Kozári Monika	Sarbak Gábor
Bakáts Bernadett	Kozma Béla	Schmidtmayer Richárd
Batizi Zoltán	Krász Lilla	Selmeczi Kovács Attila
Bella Katalin	Kreutzer Andrea	Sebestyén Ilona
Bencze Zoltán	Kuczogi Zsuzsanna	Soós István
Berlász Jenő	Laczlavik György	Sölch Miklós
Bertók Lajos	Lakatos Bálint	Süttő Szilárd
Bodó Sándor	Laszlovszky József	Szabad György
Csaplár-Degovics Krisztián	Lovas Borbála	Szabó Csaba
Csorba Csilla	Lővei Pál	Szántay Antal
Déri Balázs	Madas Edit	Székely Gábor
Dezső Tamás	Magyar Eszter	Szentmártoni Szabó Géza
Dobszay Tamás	Magyar István Lénárd	Szovák Kornél
Dózsa Gábor Zoltán	Magyar Károly	Szoleczky Emese
Dreska Gábor	Majoros István	Szögi László
Emőkey István	Marosi Ernő	Szuhay Miklós
Erdmann Gyula	Mészáros Orsolya	Szvoboda Dománszky Gabriella
Erdődy Gábor	Mikó Árpád	Toma Katalin
Érszeginé Sin Ágota	Miskolczy Ambrus	Torbágyi Melinda
Farbaky Péter	Molnár Antal	Tóth Csaba
Fazekas István	Mordovin Maxim	Tóth Krisztina
Gádor Judit	Munkácsy László	Török Márta
özv. Gericz Józsefné	Novák Veronika	Urbán Máté
Ladányi Erzsébet	Németh György	Vadász Sándor
Gyuricza Anna	Oborni Teréz	Vajnági Márta
Horváth Iván	Oswald Júlia	Vass Előd
Irásné Melis Katalin	Pajkossy Gábor	Végh András
Izsák Lajos	Pálffy Géza	Visi Zsuzsanna
Jakab Péter	Pandula Attila	Zádor Judit
Jusztin Márta	Papp Klára	Zimányi Vera
Kanyó Ferenc	Petrik Iván	Zsinka László
Kérdő Katalin	Pinke Zsolt	Zsidi Paula
Kerny Terézia	Piti Ferenc	Zsidi Vilmos
Klaniczay Gábor	Polgár Balázs	
Klement Judit	Poór János	
Kosztai László	Pósán László	

Rövidítésjegyzék

AcAr	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Bp. 1951–).
AcHA	Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Bp. 1953–).
AcUSz	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae (Szeged 1955–).
AÉ	Archaeológiai Értesítő (Pest, Bp. 1868–1948., 1950–).
AHun	Ars Hungarica (Bp. 1973–).
ÁMTF	<i>Győrffy György</i> : Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998.
AOklt	Anjou-kori oklevéltár. I–XV., XVII., XIX–XXI., XXIII–XXVIII., XXXI. Főszerk. Kristó Gyula – Almási Tibor. Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Géczy Lajos – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó. Bp.–Szeged 1990–2010.
AOkmt	Anjoukori okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1878–1920.
AtSz	Agrártörténeti Szemle (Bp.–Gödöllő, 1957–).
ÁÚO	Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.
BpR	Budapest Régiségei. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása (Bp. 1889–).
BpTOE	Budapest történetének okleveles emlékei. I–II. Csánky [Csánki] Dezső gyűjtését kieg., s. a. r. Gárdonyi Albert. III/1–2. Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1936–1987.
CDCr	Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Edidit Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium auxilio Regiminis Croat., Dalm. et Slav. Collegit et digestit T[adeus] Smičiklas. I–XVIII. Zagrabiae 1904–1990.
CFH	<i>Albinus Franciscus Gombos</i> : Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI. I–IV. Bp. 1937–1943. Repr. Bp. 2005–2011.
CJH	Magyar törvénytár – Corpus Juris Hungarici. (1000–1868). Millenniumi emlékkiadás. I–VI. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896–1901.
Csánki	<i>Csánki Dezső</i> : Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913.
DHA	Diplomata Hungariae antiquissima (accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia). I. (1000–1131). Edendo operi praefuit Georgius Győrffy, adiuverunt Johannes Bapt. Borsa – Franciscus L. Hervay – Bernardus L. Kumorovitz – Julius Moravcsik. Budapestini 1992.
DRH 1301–1457.	Decreta regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp. 1976.

- DRH 1458–1490. *Decreta regni Hungariae 1458–1490. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Geisa Érszegi – Susanna Teke.* Bp. 1989.
- Engel: Adattár* *Engel Pál: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája, 1301–1457.; Középkori magyar genealógia. CD-ROM.* Bp. 2001.
- Engel: Arch. Fejér* *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. I–II.* Bp. 1996. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI.* Budae 1829–1844.
- DF Magyar Országos Levéltár (Bp.), Fényképgyűjtemény (U szekció), Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL Magyar Országos Levéltár (Bp.), Mohács előtti gyűjtemény (Q szekció), Diplomatikai Levéltár.
- EM Erdélyi Múzeum (Kolozsvár 1814–).
- HK Hadtörténelmi Közlemények (Bp. 1888–).
- HO Hazai okmánytár. *Codex diplomaticus patrius. I–VIII.* Kiadják: Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891.
- KMTL Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994.
- LK Levéltári Közlemények (Bp. 1923–).
- LMA Lexikon des Mittelalters. I–IX. Hrsg. Gloria Avella-Widhalm – Liselotte Lutz – Roswitha Mattejiet – Ulrich Mattejiet. München–Zürich [1977]–1999.
- LSz Levéltári Szemle (Bp. 1961–).
- MaMÚL Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. I–XII. Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. Bp. 2003–2011.
- MES Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Edd. Ferdinandus Knauz – Lodovicus Crescens Dedek – Gabriel Dreska – Geysa Érszegi – Andreas Hegedűs – Tiburtius Neumann – Cornelius Szovák – Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini 1874–1999.
- MEV Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Bp. 1989–).
- MGH Monumenta Germaniae historica.
- MGH SS Monumenta Germaniae historica. Scriptores. I–XXXIX. Edd. Ottavio Clavuo – Hartmut Hoffmann – Oswald Holder-Egger – Walter Koller – Felix Liebermann – Christian Lohmer – Klaus Naß – August Nitschke – Reinhold Pauli – Georg Heinrich Pertz – Franz-Josef Schmale – Irene Schmale-Ott – Martina Stratmann – Georg Waitz – Wilhelm Wattenbach. Hannovera–Lipsiae 1826–2009.
- MIÖG Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Innsbruck–Wien–München 1880–).
- MKSz Magyar Könyvszemle (Bp. 1876–).
- MNy Magyar Nyelv (Bp. 1905–).
- MOL Magyar Országos Levéltár (Bp.).

MREV	A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–III. Edita a Collegio Historicorum Hungarorum Romano. IV. Edidit Josephus Lukcsics. Bp. 1896–1907.
MTA	Magyar Tudományos Akadémia (Bp.).
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (Bp.).
MűÉ	Művészettörténeti Értesítő (Bp. 1952–).
OSzKK	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (Bp.).
PL	Patrologiae cursus completus. Series Latina. Ed. Jacques-Paul Migne. I–CCXXI. Paris 1844–1880.
PRT	A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I–XII/B. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrácz. Bp. 1902–1916.
RA	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987.
SRH	Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Bp. 1937–1938. Repr. szerk. Szovák Kornél – Veszprémy László. Bp. 1999.
Sz	Századok (Bp. 1867–).
T	Turul (Bp. 1893–1946., 1992–).
TSz	Történelmi Szemle. A MTA Történettudományi Intézetének Értesítője (Bp. 1958–).
TT	Történelmi Tár (Bp. 1878–1911.).
ZsO	Zsigmondkori oklevéltár. I–XI. 1387–1424. Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp. 1951–2009.
Zsoldos: Arch.	Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája, 1000–1301. Bp. 2011.

Sátoraljaújhely első kiváltságai*

A pataki ispánság vendégei és szabadságaik

Az egyik legrégebbi ránk maradt magyar városprivilegiumot a pataki ispánság területén fekvő Sátoraljaújhely kapta 1261-ben. Ekkor már jó fél évszázados múltja volt annak, hogy az ispánság lakóinak a királyok kiváltságokat adtak. Imre király 1201-ben a Patak melletti Olasziba – a mai Bodrogolasziba – érkezett jövevények számára állította ki privilegiumát. Ez az oklevél a legrégebbi magyar hospeskiváltság.¹ Nem tudjuk, hogy mikor nyerték el különleges jogaikat az ispáni székhely, Patak – a mai Sárospatak – lakói. Az erről szóló oklevél nem maradt fenn, ami azonban aligha bizonyítja azt, hogy a patakiaknak ne lett volna egy korai kiváltságlevelük. Amikor az újhelyiek kezükhöz vették privilegiumukat, a patakiak már biztosan birtokában voltak szabadságaiknak, ezekre később is hivatkoztak. Minden egyes városi szabadságot nem foglaltak szabadságlevelbe, Olaszi és Újhely példája azonban azt mutatja, hogy a pataki ispánság területén a kiváltságokat oklevélbe is szerkesztették, így bátran feltételezhetjük egy Árpád-kori sárospataki kiváltságlevelét létét.²

Az újhelyi kiváltságlevelét egyetlen példányban maradt ránk, mégpedig kétszeres átírásban.³ 1284. szeptember 24-én Kun Lászlóval erősítették meg az oklevelet a vendégek, melyet aztán

* A tanulmány az OTKA által támogatott „Magyarország városainak történeti atlasza” című program keretében készült.

- 1 Fejér V/1. 181. (RA 194. sz.) Pleidell Ambrus vetette fel elsőként, hogy Imre király 1201-es oklevelében szereplő, „Szent Miklós egyháza mellett élő pataki vendégek” nem Sárospatak, hanem a vele szomszédos Bodrogolaszi lakói lennének. *Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete.* Sz 68. (1934) 8. Szűcs Jenő ezt később újabb érvekkel erősítette meg: *Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom* TSz 35. (1993) 5. Ladányi Erzsébet továbbra is Sárospatak privilegiumának tartotta az oklevelet, az olaszi és a pataki plébánia patrocíniumának különbségére azonban nem tudott meggyőző választ adni, az 1201-es oklevél megerősítő részére, mely szerint az oklevelet a „Patak melletti Olaszi polgárai vagy vendégei” írták át, pedig éppúgy nem reflektált, mint az irat levéltári provenienciájára, vagy a Szűcs által „tágabb tartalmú fogalomnak” nevezett, azaz tájnévként felfogható Patak szó értelmezésére. *Ladányi Erzsébet: A „Bodrog-parti Athén” kezdeteiről.* MKSz 117. (2000) 191–198.
- 2 Sárospatak utóbbi is gyarapította külön jogait. 1429-ben Zsigmond királytól nyert egy kiváltságlevelet, majd a város lakói további szabadságokat szereztek maguknak. A Zsigmond-féle oklevél egyes részeinek biztosan voltak előzményei, ezek azonban ma már rekonstruálhatatlanok. Az oklevél általánosságban utal Lajos király szabadság-adományára. *Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttére a középkori Hegyalján.* Doktori értekezés. Debrecen 2008. 30. skk, 62.
- 3 A továbbiakban az Újhely, Sátoraljaújhely, Patak, Sárospatak szavakat stiláris megfontolásból használatom felváltva, jelentésbeli megkülönböztetést nem teszek közöttük.

1291. január 5-én III. András kancelláriájában írtak át. Kun László oklevele nemcsak az 1261-es privilégiumot tartotta fenn, hanem a király 1282-ben kelt, az újhelyiek számára kiállított másik oklevelét is.⁴ A kiváltságlevelet bátran nevezhetjük alapítólevélnek is, hiszen a város betelepítésekor és építésekor keletkezett.

Az alapítólevelet István herceg, IV. Béla király elsőszülött fia nevében állították ki a *sátorelői* – azaz sátoraljai – vendégeknek. Az ispánság királyi birtok volt, így az ide telepített *hospesek*nek csak a király adhatott kiváltságot. Ezért állt az olasz hospesprivilégium élén Imre király neve, és ezért függesztették rá a király pecsétjét. IV. Béla azonban István hercegnek – az Árpádok régi szokásai szerint – hercegi területet, ún. dukátust adományozott. István az újhelyi privilégiumban magát a magyar király elsőszülöttjének (*primogenitus*) és Erdély hercegének (*dux Transilvanus*) titulálta. A város alapítója 1260-ban már másodszor került Erdély élére. István hercegsége nemcsak Erdélyre terjedt ki, hanem több északkelet-magyarországi megyére, többek közt a pataki ispánságra is.⁵ A királyi hercegek a királyok minden jogát gyakorolták saját hercegségi területükön, így a *hospes*- vagy városkiváltságok adományozását is, ezért állítható ki István herceg a sátoraljaújhelyi privilégiumot.⁶

Az ispánság kiváltságolt lakóit latinul *hospesek*nek, magyarul vendégeknek nevezték. A vendég általában jövevény volt, nem volt azonban feltétlenül idegen.⁷ A vendégnek lenni nem nemzetiségi létet jelentett, hanem jogállapotot. A *hospesek* ugyanis a környezetüktől eltérő jogokat, szabadságokat kaptak az őket letelepítő földesuraiktól. A pataki ispánság telepesei azonban valóban messziről érkeztek a Bodrog partjára, többnyire vallon származásúak voltak. Újhely alapításában azonban valószínűleg nem vettek részt a régi magyar nyelven *olaszoknak* nevezett vallon telepések. A tatárjárás után már nem, vagy alig érkeztek *olasz* vendégek az országba, azonban az őket jóval nagyobb számban követő németek sem jutottak el a Sátor-hegy aljára. A kiváltságlevelet kezükbe vevő újhelyi vendégek feltehetőleg éppúgy magyarok voltak, mint néhány generációval később élt utódaik.⁸

A kiváltságlevél pontjai

Az alapítólevél a következő rendelkezéseket tartalmazza: 1.) minden telek (*mansio*) után földbér (*terragium*) címén Szent István király napján (augusztus 20.) annyi dénárt fizetnek, amennyi két *pondus* ezüst értékének felel meg, 2.) a pataki ispán nem ítélezhet fölöttük, hanem

4 ÁÚO VIII. 5. (RA 1780. sz.); ÁÚO IX. 391. (RA 3184. sz.); ÁÚO IX. 391. (RA 3337. sz.); ÁÚO X. 25. (RA 3696. sz.)

5 *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp. 2007. 23.

6 *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 78.

7 *Solymosi László*: Hospes kiváltság 1275-ből. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics László. Veszprém 1984. 17–100.; *Solymosi László*: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon Bp. 1998. 7.

8 *Tringli István*: Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 379.

kisebb ügyekben az általuk választott bíró (*villicus*), a nagyobbakban pedig a király ítél, 3.) a Bodrogban szabadon halászhatnak, 4.) ha a király ellátogat közéjük, vendégül kell látniuk, 5.) az örökös nélkül meghalt *hospesek* jószágait a pataki ispán nem foglalhatja le, ők azokkal szabadon rendelkezhetnek, 6.) hétfőnként vámmentes vásárt tarthatnak, 7.) a szabad állapotú emberek szabadon letelepedhetnek, anélkül, hogy józágaiknak bármi sérelme esne, 8.) bírójukat évenként leválthatják, és mást állíthatnak a helyébe, 9.) maguk számára papot közös akarral szabadon választhatnak, 10.) a tizedet ugyanúgy fizetik, mint a pataki *hospesek*, 11.) minden másban ugyanazt a kiváltságot élvezik, mint a pataki *hospesek* 12.) a következő hét (!) vármegyében: Zemplénben, Újvárbán, Sárosban, Ungban, Borsavában és Szabolcsban nem kell vámot fizetniük, 13.) ha veszély esetén a Sátorhegyen levő királyi várba menekülnének, a várnagy joghatósága alá tartoznak, aki királyi felhatalmazásból plébánosukkal együtt ítélkezik felettük, és ha a várnagy nem megfelelően járna el, akkor a király személyében a plébános eltilthatja ettől a várnagyot, minderről pedig a domonkosok és a ferencesek tesznek tanúbizonyosságot, 14.) ha a bíró valamely kisebb ügyben – azaz lopáson, latorságon, vérontáson és gyilkosságon kívül eső ügyekben – nem szolgáltatna igazságot, akkor a bírót idézzék a várnagy színe elé, aki majd a király által ráruházott hatalmánál fogva elítéli, 15.) a király által a *hospesek*nek adott telkeket a rajtuk emelt épületekkel együtt tetszésük szerint használhatják, szabadon eladhatják, adományozhatják, vagy kegyes célokra fordíthatják, 16.) ha valaki egy éven belül a neki adott telken nem építkezne, akkor a király felhatalmazza a várnagyot, hogy elvegye tőle, és annak adja, aki építkezni tud rajta, 17.) szükség esetén a várbeli ciszternába közösen kell vizet hordaniuk, ha ezt nem tennék meg, a várnagy megbírságozhatja őket, 18.) ha valakit a királyhoz küldenének követségbe, akkor őt a várbeliek ne akadályozzák, hanem szabadon mehessen az uralkodóhoz, és szabadon térhessen onnan vissza.

A privilégium egy helyen csonka. A 11. pont előtt néhány szó kiszakadt, itt egy külön rendelkezés állt. A csonka részt – mint látni fogjuk, helytelenül – eddig úgy pótolták, hogy tizedeiket a saját papjuk kapja.

A város és a pataki ispán

A kiváltságlevél olyan jogokat adott az újhelyieknek, melyeket a korabeli nyelven szabadságnak neveztek.⁹ A szabadság kiváltságot, előjogot, privilégiumot jelentett, ez különböztette meg a sátoraljaújhelyieket, egyáltalán a *hospeseket* társadalmi környezetüktől. A kiváltságok között voltak olyanok, melyek speciálisan csak az újhelyieké voltak, mások az ország egyéb vidékein is elterjedt városi kiváltságokkal egyeztek meg.¹⁰ Az oklevél általános bevezető részében,

9 1284: „super libertatibus eorum” – ÁÚO IX. 391; 1291: „super libertatibus ipsorum” – ÁÚO X. 25.

10 *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilégiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából 14. (1961) 17–108.; *Tringli István*: A szent királyok szabadsága. Sz 137. (2003) 809–848.; *Szende Katalin*: A magyar városok kiváltságolásának kezdetei. In: Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás. Debrecen 2011. 23–48.

arengájában is egy általános elvvel találkozunk. E szerint a király kötelessége, hogy alattvalói számát növelje, mert a nép sokasága dicsőségére szolgál. A városi kiváltságleveleknek ez az indoklása a tatárjárás után terjedt el a királyi kancelláriában, és a későbbi időkben toposszá vált.¹¹

A földbér fizetése azért került az első helyre, mert a település lakói és a település ura számára ez volt a legfontosabb. Az olyan birtok népei, akik csak földbért fizettek és megvendégelték urukat, a 13. században jelentősen különböztek környezetüktől. A nem kiváltságolt településeken ugyanis többféle adót fizettek. István herceg számára a földbér fizetése volt a biztosítéka annak, hogy megérje kiváltságot adni az újhelyieknek. A pénzben fizetett földesúri adót ismerték ugyan a korábbi évszázadokban is, azonban a 13. században kezdett nagyobb mértékben elterjedni, elsősorban a *hospesek* között. A két *pondusnyi* nagyság – azaz 1/48 márka, vagyis 4,87 g ezüst – ebben a században a legelterjedtebb mértéknek számított.¹² A földbér fizetésének időpontja a középkorban megváltozott. Nem tudjuk, hogy e váltásra mikor került sor, az 1554-es esztendővel kezdődő újkori urbáriumokban egészen a 18. sz. elejéig továbbra is csak egyetlen földbér-fizetési időponttal találkozunk, ami – akárcsak a szomszédos Patakon – Szent Mihály napjára esett. Másfél évszázadon keresztül mértéke sem változott: az egész telkesek egy, a féltelkesek fél forintot fizettek. Valamikor a Trautsonok földesurasága idején – 1710–1775 között – aztán szakítottak e gyakorlattal, és áttértek az országban máshol is szokásos évente kétszeri terminusra. 1760-ban már Szent György és Szent Mihály napján szolgáltatatták az újhelyiek a tisztartó kezéhez földbérüket.¹³

Ha az újhelyiek nem nyertek volna szabadságot István hercegtől, a pataki ispán lett volna a település illetékes bírása, aki kisebb és nagyobb ügyekben egyaránt ítéltetett. E két ügytípust a szokásjog az országban mindenütt azonos módon különböztette meg, a későbbiekben az újhelyi kiváltságlevél is értelmezte a fogalmakat. Azáltal, hogy a *hospeseket* kivették az ispán bírói joghatósága alól, az újhelyi kiváltságlevél igazi városprivilegium lett, ennek hiányában ugyanis csak *hospesprivilegiumról* szokás beszélni. Ezután a kisebb ügyek a bíró, a nagyobbak a herceg vagy a király bírósága elé tartoztak. Ez utóbbi rendelkezés volt igazán jelentős. A korabeli jogelvek szerint szabad emberek nagyobb ügyeiben a király, a királyi bíróságok, leggyakrabban azonban a király által kinevezett helyi tisztségviselők, általában az ispánok bírás-

11 *Kubinyi András*: A királyi várospolitika tükröződése a magyar királyi oklevelek arengaiban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Bp. 1984. 285.

12 *Solymosi L.*: A földesúri i. m. 22.; metrikus nagyságára: *Engel Pál*: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. Sz 124. (1990) 28.

13 Változás máshol is történt. Patakon 1427-ben – igaz, nem tudjuk, mióta – György napkor fizették a censust, Márton napkor pedig a szintén censusnak nevezett kamarahasznát. („censum autem beati Georgii martiris [...] censum festi beati Martini episcopi et confessoris puta centum florenorum auri puri, quibus ipsi cives et hospites nostri singulis annis ratione lucri camere nostre regie maiestati nostri obligantur, prout hactenus solverunt”) DL 12 052., idézi: *Gulyás L. Sz.*: A mezővárosi i. m. 30. 1554-ben – és azután mindig – azonban már Patakon is Mihály-napi időpontot jegyeztek fel a földesúri írnokok. MOL E 156 (Magyar Kamara archivuma: Urbaria et Conscriptioes) (a továbbiakban: U et C) 1554: 45–36, 1567: 40–35, 1570: 95–22, 1631: 40–39, 1632: Irregistrata 11–9, 1648: 41–2, 1676: 41–11, 1688: 36–25, 1693: 41–22, 1760: 214–14. A 18. sz. végétől kezdve már nem szedték a földbért. MOL U et C 1778: 176–18, 1791: 191–11, 1807: 169–10.

kozhattak. A király bírósága alá tartozás kiváltságot jelentett: azt fejezte ki, hogy a település közvetlenül a királytól függ épp úgy, ahogy közvetlenül neki fizeti adóját is. A herceg vagy a király természetesen nem töltötte ideje nagy részét törvényszékeken, hanem más tisztségviselőjét bízta meg e feladattal. A tisztségviselő azonban a király (vagy a herceg) megbízottja vagy mint a királyi kúria bírója járt el, a királyi (vagy hercegi) bíraskodásnak tehát legalább a fikcióját fenntartották.¹⁴ Kiváltság nélkül kisebb ügyekben a település földesura, illetve annak megbízottja – jelen esetben szintén a pataki ispán – ítélkezett volna, aki ugyan maga mellé ültethette a helybéli bírót, az ítélkezés joga azonban őt illette meg. A saját joga szerint élő helységnek nem volt szüksége idegen bíróra, így a kisebb ügyekben a bíró lett az illetékes. Az újhelyi privilégium kétszer említette a szabad bíróválasztást, ebben a rendelkezésben és egy külön pontban. Bírója vagy falunagya minden településnek volt. A nem kiváltságolt falvak Árpád-kori falusi bírónak kiválasztásáról nem sokat tudunk, valószínű azonban, hogy e bírakat a földesúr vagy tisztségviselője helyezte az ott lakók élére, többé-kevésbé figyelembe véve az illető tekintélyét. Újhely esetében ettől kezdve nem ez történt: a pataki ispánnak semmi beleszólása nem lett abba, hogy kit választatnak a helyiek előljárójuknak. A szabad bíróválasztás és a bírói kiváltság tehát szorosan összefüggött egymással.

A halászati jog mindig a part mentén birtokos földesurat illette meg, Újhely esetében a királyt vagy a herceget.¹⁵ A halászathoz normális körülmények között csak a földesúr tisztségviselőjének, itt a pataki ispánnak az engedélye kellett. Mivel a privilégium szabad halászatot engedett, ezután erre nem volt szükség. E rendelkezés tehát szintén az ispán hatalma alól vette ki az újhelyieket, akik kétféle adót fizettek a hercegnek (vagy a királynak): földbért és természetbeni adót. A hozzájuk ellátogató királyt – erről ugyan a privilégium nem szól, de szinte biztosan csak évente egyszer – egy napon át vendégül látták, és a középkorban szokásos napi kétszeri étkezést, ebédet (*prandium*) és vacsorát (*cena*) adtak neki. A megvendéglés a régi magyar nyelven *szállásadónak* (*descensus*) nevezett egyik legősibb adófajta, amely egyszerre volt kézzel fogható bevétel és szimbolikus kapocs az alattvalók és a földesúr – jelen esetben a herceg – között. A vendégek közt megszálló herceg meghallgathatta a panaszokat, akár személyesen is bíraskodott, hiszen a bíraskodás és a szállásadás szoros kapcsolatban állt egymással. A hercegnek járó ellátás tehát megint csak az újhelyiek szabadságát fejezte ki. A sátoraljai vendégek nem a pataki ispánt látták vendégül, hanem a herceget. A szállásadás a következő évtizedekben eredeti formájában az egész országban elhalt, és átalakult adóvá.¹⁶ A földbér és a megvendéglésből kifejlődött ajándék volt a telekhez kötődő két legfontosabb adó, melyek ugyan az évszázadok során sokat veszítettek gazdasági jelentőségükből, de Újhelyen a 18. század végéig fennmaradtak. A két legrégebbi urbárium, az 1554-es és az 1567-es évi kétszeri ajándékról tudósít,

14 *Tringli István*: Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről. TSz 39. (1997) 393.

15 *Degré Alajos*: A magyar halászati jog a középkorban. Bp. 1939.

16 *Solymosi L.*: A földesúri i. m. 55. skk; *Tringli István*: Pest és Pilis megye sajátos viszonyai a török hódoltság előtt. In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 379.

melyet karácsonykor és húsvétkor fizettek, ezután azonban mindhárom sátoros ünnepen – azaz pünkösdkor is – adtak ajándékot földesúrnak.¹⁷

Az örökös nélkül meghalt alattvaló birtoka a földesúrra szállt vissza. A pataki ispánság területén azonban a király (vagy a herceg) mint földesúr és a nem kiváltságolt lakók között ott állt az ispán, aki maga intézkedett a háramlott birtokokról. A privilégium tehát ezúttal is a pataki ispán hatáskörét csökkentette. A kiváltságlevél nem árulja el, hogy ezúttal városlakóknak a telek után járó ősi – a kora újkori hegyaljai forrásokban *vérségnek* nevezett – avagy a szerzett birtokáról van-e szó.¹⁸ A két birtoktípust ugyanis a városi jog ugyanúgy megkülönböztette, mint a nemesi.¹⁹ A kiváltságlevél csak az örökösök hiánya esetén adott lehetőséget a végrendekezésre, addig azonban, amíg voltak törvényes örökösök, ők örököltek. Sátoraljaújhely az egyik legjobb forrásadottságú magyar mezőváros, késő középkori okleveleinek nagy része a városlakók által a pálosokra hagyott birtokokról, elsősorban szőlőkről szól, amelyek a magyar jogban szerzett jószágnak minősültek.²⁰ E szabadság tehát valószínűleg a szerzett birtokok adományozásának engedélyezést jelentette.

A meghatározott napon való heti vásártartás engedélyezése gyakori rendelkezése volt a *hospes*- és városprivilégiumoknak. A hétfői vámmentes vásár azt jelentette, hogy vasárnap és kedden – valószínűleg nem egész nap, hanem csak a megelőző nap delétől a következő nap deléig – az Újhelyre igyekvő vásárolóknak a vámszedő helyeken nem kellett vámot fizetniük. E vámok felügyelete az ispán kötelessége volt, aki részesedett is a vámból. A herceg bevételei azonban nem kisebbedtek, ellenkezőleg, joggal gondolhatta, hogy a heti vásár gazdaggá teszi a települését, a környékbeli, elsősorban hercegi birtokok népei mind igénybe veszik azt, ezáltal gyarapodnak, így hosszú távon hasznot is remélhetett a vámmentes vásártól. Az újhelyi vásárvám szedésére nem vonatkozott a rendelkezés, azt ugyanis évszázadokon át szedte a város, annak azonban már más értelme volt: az a vásárolók védelmének, valamint a hiteles mértékek kiszolgáltatásának a díja volt. A pataki ispán jogai ezúttal is csökkentek, hiszen így elesett az újhelyi vásárra tartók vámjának harmadától. A 13. században már szokásnak számított, hogy egy napi járóföldön belül ugyanazon a napon nem lehetett heti vásárt tartani. Patak vásárának első

17 L. a 13. j.-ben idézett urbáriumokat.

18 1617: „az vernek hattuk az mi törveniünk szerint”; 1618: „közönseges öröksegh volt, az veret nem adhatta volna el”; 1691: „ígi az mi törveniünk szerint az vernek hattuk: Sipos Peter fiainak”; 1696: „Ujhelyben lakozo Soltesz Imre verseget akarvan bizonyítani” – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár (továbbiakban: SFL) Sátoraljaújhely város iratai (továbbiakban: V.1.) 1617–1742. városkönyv: 41., 60., 61., 253.; 1693: „Notandum, ezen possessiok reghi puszták, nemis emlekeznek rea, hogy valaki ezekhez vérségét pretendalna.” – MOL U et C 41–22; 1799: „édes atyok és édes anyok által elidegenített ősi háznak vissza váltása [...] azon házhoz való valóságos anyai ősiségek” – SFL V.1. 1796–1801. városkönyv: 350. A vérség mint nemzetség szóra: *Angyal Dávid: Vér volt hozzá.* MNy 6. (1910) 459.; *Kubinyi András: Gondolatok „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” új kiadása alkalmából.* In: *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Bp. 1995². 1417.

19 *Wenzel Gusztáv: A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből.* Bp. 1878. 24., 30.

20 *F. Romhányi Beatrix: Pálos gazdálkodás a 15–16. században.* Sz 141. (2007) 299–352.; *Gulyás László Szabolcs: Mezővárosi polgárok kegyes adományai a középkorban.* In: Debrecen i. m. 178. skk.

említését ugyan csak 1335-ből ismerjük, ennek ellenére bizonyos, hogy a pataki korábban kialakult, mint az újhelyi. Patakon szombaton volt heti vásár, ezért tették a mellette fekvő Újhely vásárát a következő munkanapra, hétfőre.²¹

A szabad letelepedés engedélyezése a város benépesítésének legbiztosabb útját jelentette.²² Azért csak szabad emberek költözését engedte meg István herceg, mivel csak ők költözhettek el lakhelyükről, és hagyhatták el addigi urukat. Az országban ekkor még nagy számban élő szolgák számára nem biztosíthatta a letelepedést, hiszen azzal megkárosította volna uraikat. A költözéskor a régi földesúr így is gyakran lefoglalta az elköltöző állatait és más jószágait. Ez valószínűleg mindig is jogsértő volt, a *hospes* kiváltságok pedig rendszeresen megtiltották. A későbbi középkorban az ilyen kiváltságos költözési szabályokból alakult ki a jobbágyok egész országra érvényes szabad költözési joga.²³

A szabad plébánosválasztás arra szolgált, hogy a városi közösség saját területén maga gyakorolja a kegyúri jogokat vagy azok egy részét. Minden bizonnyal ezúttal is az ispánok jogköre szűkült. Aligha hihető ugyanis, hogy a herceg (vagy a király) az ispánsági falvak papjairól maga intézkedett volna, azt elvégezte helyette az ispán. Azzal, hogy Újhely megkapta a patakiak tizedfizetési kiváltságát, fennmaradt a pataki egyház régi tizedfizetési szabadsága. A pataki plébánia ugyanis a megyéspüspök joghatósága alól lelki ügyekben kivett ún. exempt plébánia volt, mely valószínűleg az egész pataki ispánság, így Újhely régi területén is, különleges jogokat élvezett, pl. a plébános a teljes tizedet maga tarthatta meg. E rendelkezéssel az exempt jog az újhelyi egyházra is átszállott. A herceg szabadon dönthetett ebben a látszólag egyházi hatáskörbe tartozó ügyben, nem csorbította ugyanis az egri püspökség jogait, hiszen a pataki plébánia régi, nagy területén – ideértve az újhelyi territóriumot is – eddig sem a püspök szedte a tizedet. E rendelkezés után egy újabb pont áll a kiváltságlevélben, itt azonban az oklevél sérült.²⁴ A hiányos mondatból mindössze annyi olvasható ki, hogy valami jár az újhelyiek papjának. A latin mondat teljességgel bizonyos, megfelelő hosszúságú rekonstrukciója nem lehetséges, a későbbi gyakorlatból azonban biztosan következtethetünk arra, mi állhatott a sérült részen: papjuknak a tized negyede jár. Az újhelyi városalapítás után ugyanis a pataki plébános különleges jogai Újhely felett megmaradtak.²⁵ Az újhelyiek belső életét érintő szabadságok felsorolása ezután megszakad. A kiváltságlevél megelégedett annyival, hogy minden további kiváltságuk ugyanaz legyen, mint pataki vendégeké.

A hét megyére szóló vámmmentesség biztosítása után az oklevél sérültsége miatt csupán hat megye neve következik, aligha lehet kétséges, hogy Patak megye neve állt a kritikus helyen. A rendelkezés fontos kereskedelmi kiváltság volt, hiszen azt feltételezte, hogy a település lakói e területeken kereskedni, vásározni fognak. A hét vármegye tehát megegyezik Újhely 13.

21 *Weisz Boglárka*: Vásártartás az Árpád-korban. Sz 141. (2007) 888.; *Uő*: Vásárok a középkorban. Sz 144. (2010) 1452.; *Tringli István*: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. Sz 144. (2010) 1329.

22 *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. passim.

23 *Solymosi László*: A jobbágyköltözésről szóló határozat helye a költözés gyakorlatában. AtSz 14. (1972) 36.; *Uő*: A földesúri i. m. 103.

24 DL 519.

25 *Tringli I.*: Sátoraljaújhely egyházai i. m. 384.

századi legtávolabbi, vagy legtávolabbinak szánt piackörzetével, másrészt a terület egybe esett az egyébként Erdélyben uralkodó ifjabb király uralmi területének egy részével is.²⁶

A város és az újhelyi várnagy

Az újhelyi privilégium két részre oszlik: a vámmentességről szóló pontig a korai városprivilégiumok szokásos rendelkezéseit tartalmazza, utána azonban sajátos újhelyi problémák következnek. Az alapítólevél eddig túlnyomórészt az ispán joghatósága alól mentesítette a várost, ezután azonban a vár és a várnagy, valamint a város viszonyáról szól. A pataki ispán és a pataki (újhelyi) várnagy két külön személy volt.²⁷ A város fölött, a Sátorhegyen épült vár királyi terület volt, akárcsak a város, a várban azonban korlátlanul érvényesült a várnagy bírói jogköre. E várat – akárcsak a korban épült más kővárakat – menedékhelynek építették, részben a birtokos népei, azaz az újhelyiek részére. Ha az újhelyiek a várba menekültek, akkor el kellett fogadniuk a várnagy fennhatóságát. A várban a bíró nem osztozhatott a várnaggyal a joghatóságon, az újhelyiek azonban kiváltságképpen annyi könnyebbséget kaptak, hogy vita estén a plébános együtt ítélte a várnaggyal. Azért a plébánosra esett a választás, mert az egyházi rendhez való tartozása okán egyszerre volt kívülálló, a városiak választása miatt pedig a városi közösséghez tartozó személy.²⁸ Ha vitás ügyekben vizsgálatot végeztek, akkor nem lehetett sem a várbelieknek, sem pedig a városiaknak hinni, mert az előbbieket a várnagytól függttek, az utóbbiak pedig sérelmet szenvedett társukhoz húztak volna. A kiváltságlevél ezért rendelkezett úgy, hogy ilyenkor szintén egyháziak, a pataki két koldulórendi rendház tagjai tanúskodjanak a valóságról. A közvetlen hercegi (királyi) alárendeltséget ezúttal is kihangsúlyozták: a várnagy és a plébános a várba menekülők fölött királyi felhatalmazásból (*auctoritate nostra*) bíraskodott.

A következő pontot csak akkor értelmezhetjük helyesen, ha ehhez a rendelkezéshez is odaértjük, hogy a várba menekült városiakok ügyeiről van szó. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy a nagyobb ügyek feletti ítélkezést az ispántól elvették, majd a herceg vagy a király magára (*ad nostram presentiam*) vállalta volna, az újonnan épített vár várnagya azonban ilyen ügyekben maga elé (*ad castellani presentiam*) idézhette volna a polgárokat. A várnagy bírósága nem jelenthette a herceg vagy a király bíróságát sem. A rendelkezés egyrészt nem felelt volna meg a magyar jogfelfogásnak és joggyakorlatnak, de az oklevél megfogalmazásának sem. Ha ugyanis a király saját bíraskodását állandó jelleggel a várnagyra ruházta volna, akkor az csak a király személyében vagy felhatalmazásából járhatott volna el. Ezúttal tehát nem a békés időkben, a városban megesett súlyos ügyek elbírálásáról volt szó, hanem a vár területén történekről, melyeket a kiváltságlevél fenntartott a várnagy számára. A privilégium itt sorolta fel, hogy mit értettek nagyobb ügyek alatt: a lopást, latorságot, vérontást és a gyilkosságot számították ide,

26 Zsoldos A.: Családi ügy i. m. 27.

27 Zsoldos: Arch. 179., 263. Az újhelyi és a pataki vár azonosságára: Déthsy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 6. (1966) 177–197.; Uő: Újhely várának története. Szerk. Fehér József. Sátoraljaújhely 1994.

28 Tringli I.: Sátoraljaújhely egyházai i. m. 380.

mivel ezekért fő- és jószágvesztés járt. A kisebb ügyeket (*cause minores*) általában negatívan fogalmazták meg, az újhelyi szabadságlevél fogalmazója is így járt el: ide értették mindazokat a cselekményeket, amelyek nem a nagyobb ügyekhez tartoztak. A kisebb ügyekben fenntartották a városiak szabadságát, azaz még a várban is a bíró döntött ezekben. A szabadságlevél összeállítója ezúttal is gondosan járt el: a hanyag bíró helyett a kisebb ügyekben eljárhatott ugyan a várnagy, azonban csak a király által neki adott felhatalmazásnak köszönhetően (*a nobis sibi tradita potestate*).

A vár és a város sajátos viszonyát világítja meg a következő két rendelkezés. 1261-ben még nem volt kész a vár, a város betelepítése is csak ekkor kezdődött el, valószínűleg csupán a telkeket mérték ki, de az összes házat még nem építették fel. Az alapításkor átadott telkek örökösön (*in evum*) – mint már láthattuk, ezt itt *vér*nek vagy *vérség*nek hívták – illették meg az újhelyieket, melyek fölött a házzal együtt szabadon rendelkezettek. A vérségi javak fölötti szabad rendelkezés még annyira sem jelenthetett korlátozás nélküli tulajdonjogot és szabad rendelkezést, mint a szerzett jószágok korábban már említett esetében. A földesúri háramlási jog ezeknél a telkeknél biztosan érvényesült, a városlakó azonban eladhatta, leköthette vagy kegyes célra is fordíthatta e jószágait, minden bizonnyal rokoni és a szomszédi jogok megtartása mellett. A herceg érdeke az volt, hogy a város minél előbb felépüljön, a várnagy ezért vehette el az építkezést meg nem kezdő *hospes*től házat, és adhatta oda másnak. Most is megjegyezték azonban – akárcsak a várbeli bíráskodásról szóló pontnál –, hogy a várnagy a király felhatalmazásából cselekszik (*dedimus auctoritatem*). A város építésének felügyelete tehát részben a várnagy feladata lett.

A várhegyen álló vár túl magasan volt ahhoz, hogy ott kutat lehessen fűrni, a vár pedig csak úgy szolgálhatott megbízható menedékkül, ha ciszternája mindig tele volt vízzel, ezért erről a *hospes*eknek kellett gondoskodniuk. A kiváltságlevél azzal nyomatékosította utoljára a herceg (és a király) valamint a település különleges, közvetlen viszonyát, hogy megengedte a városiaknak, hogy korlátozás nélkül követséget küldjenek a herceghez. Küldöttséget a *hospes*ek csak akkor menesztettek volna urukhoz, ha a várnaggyal és a vár lakóival lett volna valamilyen vitájuk, az eddigi szabadságok betetőzéseként azonban a várbeliek nem akadályozhatták meg ezt. A privilégium utolsó pontja tehát a várnagy joghatóságát korlátozta.

Minden kiváltság annyit ér, amennyit megtartanak belőle. Az István hercegtől kapott szabadságaik szerint legfeljebb fél évszázadig élhettek az újhelyiek. A város első eladományozása után új fejezet kezdődött a város életében.²⁹

29 Uo. 378.